

Pavla JANÁČKOVÁ

Deníky Marie Jany hraběnky Harbuval von Chamaré¹ (1722-1792)

Úvod

Ač se otázka dějin „něžného pohlaví“ raného novověku pro teritorium zemí Koruny české dočkala řady statí,² 18. století z hlediska dané problematiky neustále zaostává.³ Ženy o sobě začínají více promlouvat skrze nově objevené archiválie až na sklonku zmiňovaného věku.⁴ Zejména písemnosti vzniklé působením významných i neznámých žen se dočkaly svého využití v oblasti výzkumu gender history, dějin každodennosti a dějin mentalit.

¹ V literatuře i pramenech se objevují různé formy jména rodu. V literatuře užívá Bohumír Smutný, který se intenzivněji zabýval dějinami rodu, formu Harbuval a Chamaré, objevuje se i Harbuval-Chamaré. V pramenech lze nejčastěji nalézt „von Chamaré“, „de Harbuval von Chamaré“, dále „Harbuval et Chamaré“. Já jsem zvolila nejfrekventovanější formu „Harbuval von Chamaré“.

² Pozornosti se dostalo nejen urozeným ženám, jako byly např. Polyxena z Lobkovic, Alžběta Lidmila z Lisova (viz Jana RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002.) nebo dcery Františka Antonína Šporka (viz Jitka RADIMSKÁ – Milena LENDEROVÁ, *Barokní čtenářky: Eleonora a Kateřina Anna Šporkovy, Marie Arnoštka Eggenbergová*, in: Milena LENDEROVÁ (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 131–154), ale i ženám venkovským. Viz Josef GRULICH, *Venkovská žena v období raného novověku*, in: *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno 2001, s. 223–235. Dále srov. práce Alice Velkové.

³ Milena LENDEROVÁ, *Dny všední a sváteční Filippiny Ludmily hraběnky Schlickové a Pauliny kněžny ze Schwarzenbergu*, in: *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, České Budějovice 2003, s. 103–136.

⁴ Například Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu: krátká cesta životem a Evropou*, Praha 2006; Štěpán MRÁZEK, *Výchova a cestování schwarzenberských šlechticů*, diplomová práce HÚ JU, České Budějovice 2000. Do 18. století zasahuje více život Filippiny Ludmily Šlikové, jejíž osoba se také dočkala pozornosti. Viz M. LENDEROVÁ, *Dny všední a sváteční*, s. 103–136. Dále Lynn ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*, Brno 2005. Pro oblast habsburské monarchie např. Christa DIEMEL, *Adelige Frauen in bürgerlicher Jahrhundert (Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800–1870)*, Frankfurt am Main 1998. Tato práce také částečně zasahuje do starší doby.

Autorky deníků, memoárů a dopisů nám nabízí trochu jiný obraz „druhé poloviny lidstva“, a to z pohledu vzorných manželek, sester a matek. Zároveň nás pouští do vlastního světa...

Předkládaný text si klade za cíl nastínit slasti a strasti života jedné urozené ženy, která žila v Českém království v 18. století. Rekonstrukce jejího života bude provedena na základě rozboru dochovaných pramenů osobní povahy. Jedná se o šlechtičnu, které jsem věnovala pozornost ve své bakalářské práci.⁵ Marie Jana Harbuval von Chamaré, roz. z Valdštejna se roku 1764 provdala za Jana Antonína Harbuval von Chamaré, známého hraběte z Jiráskovy povídky *Poklad*, a strávila s ním zbytek svého života v poklidném, nicméně bezdětném manželství. Kdyby se nedochovaly a neobjevily její osobní deníky, patrně by upadla do zapomnění.

Ženské osobní deníky

Osobní deník se řadí do skupiny tzv. ego-dokumentů, což jsou prameny osobní povahy, které se dostaly do centra zájmu historiků ve vcelku nedávné době v souvislosti s rozvojem badatelské činnosti v oblasti dějin mentalit a dějin každodennosti.⁶ Právě zde má totiž osobní deník společně s osobní korespondencí, pamětní nebo památníky nezastupitelné místo, a to zejména proto, že z těchto pramenů můžeme čerpat množství informací o osobě pisatele, které bychom sotva hledali jinde.

První deníky se vyskytují v 15. století v souvislosti s nástupem renesance a stoupajícím zájmem o člověka. Na území Českého království se deník objevuje až od poloviny 16. století.⁷ Je ale nutné dodat, že až do 18. století se jedná pouze o deníky mužské.⁸ Doklady o ženských osobních denících v této oblasti máme až pro druhou polovinu 18. století a jejich autorky spočítáme na prstech jedné ruky. Doposud se objevily osobní deníky Marie Jany Harbuval von Chamaré a její tchyně Anny Barbory Harbuval Chamaré,⁹ dále Marie Sidonie Chotkové¹⁰ a mladší

⁵ Pavla JANÁČKOVÁ, *Deníky Johanky Harbuval-Chamaré, rozené z Valdštejna*, bakalářská práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2008.

⁶ Petr MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky (Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny)*, Folia historica Bohemica (dále jen FHB) 18, Praha 1997, s. 99–120.

⁷ Milena LENDEROVÁ, *Ženské deníky jako pramen k poznání mentality elit*, in: Studie k sociálním dějinám 3, Kutná Hora 1999, s. 39–54.

⁸ P. MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky*, s. 99–120. Pro mladší období viz např. Ludmila SOCHOROVÁ, *Každodennost v deníkových záznamech Jana Josefa hraběte z Vrtby*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 34, 1994, s. 129–142.

⁹ V případě Anny Barbory se jedná o deníky z let 1763, 1764–1765, 1766–1767, 1769–1770 a 1771 uložené v SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 6, karton č. 31, inv. č. 1115–1119. U Johanky z let 1769–1773, 1782 a 1791, viz tamtéž, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1475–1477.

¹⁰ Hana MIXÁNKOVÁ, *Cestovní deník Marie Sidonie Chotkové z cest po Benátkách a Milánu (1782)*, bakalářská práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2008.

Pavliny ze Schwarzenberku.¹¹ Hojně se ženský osobní deník začíná vyskytovat od 19. století v souvislosti s nastupujícím romantismem. Zde jde již nejen o deníky šlechtičen, nýbrž i o deníky měšťanek.¹²

Autorky deníků spojuje touha zaznamenat běh vlastního života na listy papíru, poněvadž si uvědomovaly vlastní pomíjivou existenci. Každý člověk je ale jedinečný. Osobní písemnosti v sobě nesou tuto stopu unikátnosti, a proto nelze všechny deníky považovat za stejné. Tak, jak se liší jejich obsah, může se lišit i důvod, proč se tyto osoby rozhodly svěřit se papíru. Jaký mohl být tedy motiv zaznamenání vlastní každodennosti a jedinečnosti? Uvědomění si faktu, že náš čas na tomto světě je vyměřen a pozvolna, ale neúprosně, směřuje ke svému konci, mohlo „donutit“ autorku, aby doklad o své existenci pojistila zapisováním vlastní přítomnosti pro možné (často předpokládané) čtenáře. Stejně tak mohlo být spouštěcím mechanismem „pouhé“ vlastní potěšení ze zapisování svých aktivit. Ať je to tak, či onak, pro nás je podstatné už jen to, že nějaký, často těžko definovatelný důvod, vedl pisatelku k této chvályhodné činnosti. Nám se tím naskytuje příležitost podívat se na život ženy raného novověku z „jiného“ pohledu. K rekonstrukci života žen nestačí pouze informace vytěžené z osobních písemností lidí, kteří dotyčnou osobu znali (tedy hlavně příbuzných a přátel).¹³ Za takových okolností by byl výsledný obraz značně jednostranný, a tudíž i neúplný. Je proto třeba nabyté vědomosti doplnit o další fakta z písemností, v nichž žena vystupuje jako subjekt, je tedy přímo autorkou daného textu.¹⁴ A zde lze (pro raný novověk) využít předně osobní korespondence. Psaní dopisů bylo běžnou náplní dne a aristokratky se v tomto ohledu opravdu činily. Úskalím je ale fakt, že ženy se zde obracejí na jinou osobu, na adresáta, a podávají mu víceméně stylizovaný obraz sebe samých v rolích, které jim náležely – v rolích vzorných manželek, matek, případně svědomitých hospodářek.¹⁵ Jednoduše řečeno, často se prezentovaly v takových rolích, jaké jim soudobá společnost přisuzovala.¹⁶

Osobní deník představuje na druhé straně bezprostřednější písemný pramen, poněvadž obsahuje relativně pravidelně vedené poznámky o životě autora, který si je psal především pro sebe a nečinil tak za účelem pobavení či poučení někoho jiného. Navíc zapsané události, názory či pocity byly zaznamenávány jen

¹¹ Milena LENDEROVÁ, *Chvála deníků a dopisů*, in: Jiří KUBEŠ – Milena LENDEROVÁ (edd.), *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004, s. 21–30.

¹² M. LENDEROVÁ, *Ženské deníky*. Nově i viz TÁŽ, *A ptáš se knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2008.

¹³ Marie KOLDINSKÁ, *Nepřítomné i všudypřítomné. Obraz žen ve šlechtických ego-dokumentech 16. a první poloviny 17. století*, in: J. KUBEŠ – M. LENDEROVÁ (edd.), *Osobní deník a korespondence*, s. 9–20.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Dobrým příkladem takové hospodářky byla například Polyxena z Lobkovic. Viz např. Marie RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, a její hospodářská činnost*, in: Petr VOREL (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 105–114.

¹⁶ M. KOLDINSKÁ, *Nepřítomné i všudypřítomné*, s. 9–20.

s malým časovým odstupem (na rozdíl od pamětí, jež mnohdy vycházely z předešlé deníkové tvorby). Navíc zatímco osobní korespondence podléhala určitým dobovým pravidlům tvorby, měla závazné součásti, vzhled osobního deníku byl (i přes možnou autocenzuru) odrazem povahy autora.¹⁷

Předností osobního deníku je to, že v něm nejsou zaznamenány pouze výjimečné okamžiky ze života pisatelky. Poskytuje nám tak skvělé svědectví o zdánlivě nudných, denně opakovaných aktivitách, z nichž po důkladném rozboru vystává ucelenější obraz o životě člověka, který si jej vedl.¹⁸ Dozvíme se o jeho zvycích, názorech, strastech i o jeho radostech, sympatiích či antipatiích vůči okolí a mnoho dalšího.

Jak již ale bylo zmíněno, ženské osobní deníky jsou záležitostí hlavně 19. století.¹⁹ Pro nějaké zobecnění toho, do jaké míry se liší deník století devatenáctého od deníku století předcházejícího, máme bohužel málo materiálu pro porovnání. Rozbor deníků Marie Jany hraběnky Harbuval von Chamaré, rozené z Valdštejna, by v tomto ohledu mohl pomoci osvětlit stále ještě nedostatečně probádané dějiny každodennosti a mentality urozených žen 18. století. Svým příspěvkem se pokusím o co nejdůkladnější rozbor toho unikátního pramene.

Marie Jana z Valdštejna a její původ

Osoba Marie Jany Harbuval von Chamaré, rozené z Valdštejna, byla v doposud vydané literatuře dotýkající se rodu Harbuval von Chamaré jaksi opomíjena. Jedním z důvodů bude zřejmě to, že vydaná literatura se zabývala zejména hospodářskou činností rodu,²⁰ a s touto oblastí měla pramálo společného. Dalším vysvětlením je zřejmě fakt, že vzhledem ke svému vysokému věku v době uzavření sňatku (v té době jí bylo 42 let!) s Janem Antonínem Harbuval von Chamaré nebyla s největší pravděpodobností schopna dát mu potomka, a tudíž jí nemohla být věnována pozornost alespoň jako matce Antonínových dětí a pokračovatelů rodu. Proto se spíše dočteme o Antonínově druhé manželce, Anně Marii Dobřenské z Dobřenic, která tento, ve své době velmi podstatný požadavek, splnila hned desetkrát.²¹ Podobně se o ní nedočteme ani v povídce *Poklad* romanopisce Aloise Ji-

¹⁷ M. LENDEROVÁ, *Chvála deníků a dopisů*, s. 21–32.

¹⁸ Marie KOLDINSKÁ, *Svět Adama mladšího z Valdštejna optikou jeho deníků*, FHB 18, Praha 1997, s. 121–142.

¹⁹ Milena LENDEROVÁ, *Deníky aristokratek: pramen k dějinám každodennosti. Praha a Vídeň za časů Bonaparta*, in: *Cour d'honneur* 3, Praha 1999, s. 63–69.

²⁰ Bohumír SMUTNÝ, *Potštejnská manufaktura na česko-kladském pomezí: Studie o východočeském plátenictví v letech 1754–1761*, Hradec Králové 2002; TÝŽ, *Loscani a Chamaré o východočeském plátenictví. Studie o hospodářské politice habsburské monarchie mezi slezskými válkami a válkou sedmiletou a edice z korespondence z let 1754–1757*, Zámorsk 1998.

²¹ Avšak dospělosti se dožily pouze tři děti: Bohumír SMUTNÝ, *Rodinný archiv Harbuval-Chamaré Potštejn. (1584) 1701–1848. Inventář*, Zámorsk 2005, s. 10.

ráska, který ji zaměnil za Antonínovu druhou ženu, ač se příběh odehrává v období, kdy byl Jan Antonín stále ženatý s Marií Janou.

Marie Jana sice nedala rodu následovníka, ale zanechala nám po sobě jiné velice důležité dědictví – tři téměř kompletně dochované deníky, ve kterých zaznamenala řadu cenných poznatků nejen ze svého soukromého života.

Marie Johanna Nepomucena přišla na svět jako sedmý potomek Václava Josefa hraběte z Valdštejna a Marie Barbory hraběnky z Valdštejna, rozené hraběnky Pálffyové z Erdödu, a to 4. července 1722. Dostala na tehdejší dobu běžné jméno vyjadřující úctu k Panně Marii a nově blahorečenému Janu Nepomukovi.²² Její rodiče tehdy žili na zámku v Rožďalovicích a společně měli celkem patnáct dětí, z toho čtyři chlapce a jedenáct dívek. Děti spatřily světlo světa v rozmezí let 1714–1729. Přes velkou dětskou úmrtnost,²³ která se nevyhnula ani šlechtickým rodinám, se dospělosti dožilo poměrně dost dětí – celkem devět dosáhlo věku 30 let a více, zbylé děti zemřely v prvních letech života.

Johanka²⁴ se narodila jako sedmé dítě, avšak byla poslední, která se dočkala svatby. Výjimkou byla její starší sestra Eleonora (nar. 1721), která zasvětila svůj nepříliš dlouhý život (zemřela již roku 1754) službě Bohu. Její ostatní sestry vstoupily do svazku manželského v letech 1736–1750, bratr František Josef přibližně roku 1744 a Ota Václav 1762. Velké množství dcer bylo pro rodinu značnou finanční zátěží vzhledem k tomu, že každá dcera měla nárok na stejné věno, a tak si na vhodného partnera musela počkat.²⁵ Ale všechny dívky, s výjimkou zmíněné Eleonory, se své svatby dočkaly. Je to zajímavá skutečnost, poněvadž bývalo častým jevem, že se „přebytečné“ šlechtické dívky umisťovaly do klášterů jako jepitšky, aby se tak rodiny vyhnuly problémům se sháněním vhodného věna.²⁶ Marii Barboře se podařilo umístit tři starší dcery na císařský dvůr jako dvorní dámy a za manžela jim našla dobré „partie“. Například její dcera Marie Karolina si vzala roku 1746 za manžela Františka Josefa hr. Libštejnského z Kolovrat, dvorního radu a komořího.²⁷

Johančin otec zemřel již roku 1731, a nedožil se tedy svatby ani jednoho ze svých potomků. Výběr vhodných partnerů proto zajišťovala asi jejich matka Marie Barbora, která se rozhodla zůstat vdovou a znovu se již neprovdala. Johanka se

²² Jan Nepomucký byl blahorečen 31. května 1721 a osm let poté, 19. března 1729, byl kanonizován z rozhodnutí papeže Benedikta XIII. Viz Vít VLNAS, *Jan Nepomucký, česká legenda*, Praha 1993.

²³ Jen do prvního roku života ještě v první polovině 19. století zemřela čtvrtina novorozenců. Viz *Počátky českého národního obrození: Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990.

²⁴ Jako „Johandel“ jí nazývala ve svých denících i její tchyně Anna Barbora Harbuval von Chamaré, v následujícím textu budu používat tuto formu jejího jména.

²⁵ Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926.

²⁶ J. RADIMSKÁ – M. LENDEROVÁ, *Barokní čtenářky*, s. 131–154.

²⁷ <http://genealogy.euweb.cz>, 20. 3. 2007. Dále viz Jaroslav TOVAČOVSKÝ, *Rodové vztahy Valdštejnů, Nosticů a Dietrichštejnů s ruskou šlechtou*, Heraldika a genealogie 30, 1997, s. 199–229.

vdala pět let před smrtí matky a vyvoleným se jí stal Jan Antonín hrabě Harbuval von Chamaré.

Rod Harbuval von Chamaré má své kořeny v hrabství Artois, které se nachází se na pomezí Flander a Picardie. Počátkem 18. století se rod usadil ve Slezsku. Z Pruskem zabraného Slezska definitivně odešel Jan Ludvík Harbuval von Chamaré po roce 1742 do Čech, kde zakoupil roku 1746 panství Potštejn a jeho manželka Anna Barbora roku 1750 Nové Hrady u Skutče. Právě oni šli na Štědrý den roku 1763 žádat Marii Barboru o ruku Johanky pro svého syna Jana Antonína. Ihned se jim dostalo kladné odezvy a následujícího dne byla sepsána svatební smlouva.²⁸ Byli oddáni v Praze 27. února roku 1764. Nevěsta byla o 15 let starší než ženich.²⁹

Krátce po jejich sňatku odešel na onen svět Johančin tchán Jan Ludvík (v dubnu 1764). Jan Antonín převzal řízení potštejnského plátenického podniku a rozvíjel zde své další aktivity. O Johančině životě v následujících letech nás zpravuje několik pramenů uložených v rodovém archivu Harbuval von Chamaré ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.³⁰ Jedná se vesměs o různé majetkové a jiné účetní doklady a pak o její výjimečné deníky. Ty jsou nejlepším (a de facto jediným) svědkem o jejím životě v manželství. Zachycují každodenní situace a pocity, které by stěží nějaký jiný pramen mohl zachytit, poněvadž kromě čtyř dopisů adresovaných tchyni Anně Barboře Harbuval von Chamaré se nic z její osobní korespondence nedochovalo. Následující fakta proto budou vycházet především z tohoto pramene.

Vnější kritika osobních deníků Marie Jany

Johanka po sobě zanechala celkem tři podomácku svázané, velmi drobným a úhledným kurentem hustě popsané sešity. Paginace byla provedena až dodatečně archiváři. Vzhledem k časovému zařazení předpokládám, že se jedná pouze o torzo původního množství osobních deníků. První deník spadá do období 1769–1773, druhý se váže k roku 1782 a třetí si psala v roce 1791, tedy rok před svou smrtí. Nejméně stran obsahuje deník první (celkem 13 stran), za ním stojí deník druhý s celkem 54 stranami a nejobsáhlejší je deník poslední, který obsahuje 110 stran.

Bohužel se na jejích denících znatelně podepsal čas. Papír je místy děravý, někde nám čtení ztížila asi i sama pisatelka rozpitým inkoustem, na mnoha stránkách prosáklým naskrz. Škrty se objevují jen minimálně. Vazba v prvním sešitě zcela povolila, v druhém prokazatelně chybí jeho začátek, nemluvě o chybném dodatečném seříznutí počátečních listů deníku.

²⁸ Viz deník Anny Barbory Harbuval-Chamaré z roku 1763 uložený v SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 6, karton č. 31, inv. č. 1115.

²⁹ B. SMUTNÝ, *Rodinný archiv Harbuval-Chamaré Potštejn*.

³⁰ Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 6 a D IV 10.

Porozumění ztěžuje i to, že zápisy jsou vlastně dlouhým rozvětveným souvětím, které je ukončené až datem dalšího dne. Z interpunkčních znamének používá hraběnka pouze hojně čárky, tečky úplně chybí. Velká písmena psala zcela výjimečně (i většina vlastních jmen a geografických názvů je psána s malým začátečním písmenem). Na druhou stranu zkratky se v jejích poznámkách objevují jen minimálně.

První a třetí deník započala Johanka krátkým úvodem, neboli „protokolem“, jak jej sama nazývá. Oba jsou tvořeny stručnou deskripcí událostí, které předcházely samotnému započetí toho kterého deníku. U druhého sešitu se nám bohužel tento protokol nedochoval z důvodu již uvedeného – začátek deníku chybí. Je možné, že se ztratil již za života pisatelky, poněvadž na první dochované straně dole je poznamenáno „*protocól [sic!] von gantzen jahr 1782*“.³¹ První dochovaná strana tohoto druhého sešitu začíná v půlce věty,³² tudíž si tuto poznámku udělala Johanka později dodatečně, a dá se tedy vyloučit možnost, že by na „protokol“ pouze zapomněla.

Z hlediska jazykového se jedná o deníky psané německy, ve kterých se vyskytují též slova z francouzštiny, jež v tomto období mezi českou šlechtou hrála vedle němčiny při komunikaci s elitou prim.³³ Francouzské výrazy jsou místy poněmčené, jako například „*soupiren*“ (tedy večeret), „*discouriren*“ (značící zpravidla diskuzi v kroužku aristokratických přátel) či „*revertiren*“ (vrátit se).

Důvod, proč si deník Johanka začala vést, zmíněn není. Určitě zde ale nepřicházejí v úvahu jedny z nejčastějších podnětů, jako bylo mateřství, či že by nevstoupila do svazku manželského.³⁴ Jak již víme, vdaná byla a děti s manželem neměli. Ale právě fakt, že nebyla schopna splnit základní křesťanskou povinnost manželství, kterou by zaručila nepřetržité pokračování rodu,³⁵ spolu s velmi častou nepřítomností (tedy alespoň do konce sedmdesátých let) chotě Jana Antonína, jenž byl buď zaneprázdňen vedením manufaktury, nebo svými koníčky, ji mohl přimět k psaní deníku, v jehož vedení mohla nacházet útěchu v každodenní samotě. Hypotéz se nabízí ale víc. Stejně tak dobře si mohla vést deník pod vlivem své tchýně Anny Barbory Harbuval von Chamaré, která byla rovněž čilou pisatelkou. Její deníky spadají do období od první poloviny šedesátých do počátku sedmdesátých let. Jedná se dohromady o pět deníků, mezi nimiž se téměř nevyskytují časové prodlevy.³⁶ Pokud podnětem pro její psaní byla druhá možnost, snad se o tom dočteme v poznámkách Anny Barbory. Vzhledem k tomu, že se vzájemná korespondence

³¹ Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1476.

³² „*der gantze abend war auch so garstig in der wütterung wür solchen zugebracht in der täglichen unterhaltung [...]*“, viz tamtéž.

³³ *Počátky českého národního obrození*, s. 87.

³⁴ M. LENDEROVÁ, *Ženské deníky jako pramen*, s. 40.

³⁵ Václav BŮŽEK, *Těhotenství ve šlechtické domácnosti na prahu novověku*, in: Česko-slovenská historická ročenka 2001, s. 169.

³⁶ Jedná se o deníky z let 1763, 1764–1765, 1766–1767, 1769–1770 a 1771 uložené v SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 6, karton č. 31, inv. č. 1115–1119.

obou žen dochovala pouze ve fragmentech zachycujících období let 1771–1772, a to jen ve formě čtyř Johančiných dopisů,³⁷ jsou Barbořiny deníky asi nejpravděpodobnějším místem, kde bychom mohli po případných zmínkách pátrat.

Co se formy zápisků týče, je nutno podotknout, že každý byl veden trochu odlišně. První deník z let 1769–1773 byl psán nepravidelně a skládá se ze stručných záznamů zachycujících zpětně události jednotlivých měsíců. Tuto verzi podporuje fakt, že poznámky jsou psány do řádku bez jakéhokoliv členění (data ale uvádí). Vždy je nadsazen měsíc, případně rok. Převažují události nevšedního rázu. Například cesty, na kterých doprovázela manžela (pokud jí to zdraví dovoľovalo), státní události (kupříkladu návštěva Prahy císařem Josefem II.), dále některé tragické momenty, o něž tehdy nebyla nouze (hladomor z let 1771–1772, epidemie černých neštovic, jež se objevila zároveň s hladomorem, povodeň v Praze ...)

Důvodem, proč jsou její zápisy tak nepravidelné, může být právě více aktivit než v pozdějších letech, ale i vleklé a vracející se onemocnění, které ji velmi omezovalo, mnohokrát jí psaní přímo znemožňovalo.³⁸

Oproti tomu deníky z let 1782 a 1791 jsou podrobnější a systematictější. Dá se říci, že čím byla Johanka starší, tím podrobněji se snažila zachytit vše, čemu se věnovala nejen ona, ale i její nejbližší okolí. Její poznámky jsou tím samozřejmě obsáhlejší. Na druhou stranu se ale jedná o zápisy značně stereotypní, poněvadž život starší dámy, trávený zejména na venkovském sídle, nebyl vyplňován nijak zvlášť pestrými aktivitami. Kromě stejného zvýraznění měsíce tu věnuje každému dni zvláštní odstavec, zřídka vynechá byť jediný den.

Ve všech denících užívá dataci číslovkou, kterou zdůrazňuje podtržením, a název dne v týdnu tak, jak jej používáme i dnes. Její zápisky jsou chronologické, jednotlivé události mají své pořadí. Z jejich obsahu vyplývá, že si je zaznamenávala pravidelně, možná během dopoledne, kdy se věnovala rozličným pracím a psaní. Dále poznámky nenaznačují, že by je autorka psala s větším časovým odstupem, poněvadž uvádí i přesné časové údaje u řady činností či událostí (v kolik hodin se manžel vypravil za hledáním pokladu, nebo kdy se zatáhlo nebe a začalo pršet, jak dlouho déšť trval apod.), které by si po delší časové prodlevě tak přesně nepamatovala.

Ve třetím deníku se objevuje další inovace, a to jakýsi heslovitý popis dne umístěný v pravém horním rohu každého odstavce. Někde je charakteristika denního zápisu nahrazena uvedením místa aktuálního pobytu, jindy jsou to pak hesla naznačující vybočení ze stereotypnosti. Další novinkou jsou zde fráze, kterými odkazuje na předešlé poznámky. Ať měli Johanka s Janem Antonínem na svém sídle hosty, anebo trávili dny pouze ve dvou, jejich aktivity se nijak významně neměnily, a proto si Johanka pro zjednodušení zvykla v deníku z roku 1791 používat odkaz na konkrétní den jiného předcházejícího měsíce, který se svou náplní shodoval s momentálně za-

³⁷ Tamtéž, karton č. 33, inv. č. 1196.

³⁸ Jednalo se určitě o hemeroidy, pak také o tzv. zánět pohrudnice a další blíže nespecifikované nemoci. O těchto problémech bude řeč později.

pisovaným. Nahradila tím vlastně neustálé popisy jiným opakujícím se odkázáním na již uvedený záznam, „aby to nemusela pořád opakovat“.³⁹

Většina běžných dní byla poznamenána vykonáváním stále stejných činností. Jaké záležitosti byly pro urozenou ženu trávící většinu času na venkovských sídlech běžnou náplní dní a co pro ni bylo zaznamenáníhodné?

Dny všední

Počasí

Přestože se první deník od dalších dvou liší (dominují především méně obvyklé události let 1769–1773 a je veden nepravidelně), lze za jeden ze stěžejních bodů hraběnčina zájmu pokládat počasí. Ať už se jednalo o vylíčení jeho proměnlivosti během dne, pozorování měsíčního svitu a hvězd v noci, či zvláštějších meteorologických úkazů (jakým bylo například částečné zatmění Slunce pozorované 3. dubna 1791, jež podle ní začalo kolem 13. hodiny a 42 minut).⁴⁰

Jeho dosti detailní popis můžeme vysvětlit tím, že počasí mělo v minulosti pro lidi (bez rozdílu sociálního postavení ve společnosti) zásadní význam.⁴¹ Vůbec není divu, že mu věnovala velkou pozornost, vždyť druhá polovina století sama byla z hlediska klimatického vývoje velmi nepříznivou dobou, na jejímž vrcholu stál ničivý hladomor z let 1771–1772.⁴² Kromě faktu, že počasí podmiňovalo kvalitní úrodu, bylo důležité také pro pohodlnější cestování a z části ovlivňovalo způsob trávení volných okamžiků zejména šlechty.⁴³ Na jaře a v létě to byly v tomto případě procházky a vyjíždky s manželem Janem Antonínem, na podzim lov, kterého se aktivně účastnila, a nakonec v zimě velmi oblíbené výlety na saních. Celodenní pozorování počasí se navíc jeví jako očividná záliba, ne pouze jako nutnost spjatá se zažitými zvyklostmi.

Manžel Jan Antonín a „jeho svět“

Podstatnou součástí každodenních zápisků byly poznámky o činnosti hraběnčina manžela Jana Antonína. Mužské a ženské povinnosti se lišily. Zatímco muž se staral o chod svých statků, jeho manželka pečovala o chod domácnosti. Ostatně vedení domácnosti bylo součástí dívčího vzdělání vštěpovaného guver-

³⁹ Například 3. února 1791: „[...] dem übrigen nachmittag [...] im unserer alltäglichen als gewöhnlichen unterhaltung zugebracht, so zu suchen ist dem 19ten monath jener tag woh wir gäste gehabt, worinnen alles außführlichen beschreiben stehet, umb es nicht zu wiederhollen.“ Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1477.

⁴⁰ Viz tamtéž.

⁴¹ P. MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky*, s. 99–120.

⁴² Pavel BĚLINA – Jirí KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české. X. 1740–1792*, Praha – Litomyšl 2001, s. 330.

⁴³ Tamtéž.

nantkami a domácími učiteli.⁴⁴ Bylo tedy zcela běžné, že se cesty manželů během dne rozcházely. Zatímco Marie Jana se věnovala psaní korespondence, deníku či účtů a dohledu nad služebnictvem, Jan Antonín zařizoval všelijaké panské záležitosti týkající se správy panství Potštejn a Nové Hrady u Skutče.⁴⁵ Johanka se ve svých denících zmiňuje například o přípravě opravy silnice, o stavbě školy v Nových Hradech u Skutče a častých schůzkách se správci panství apod. Do roku 1770 navíc řídil potštejnskou manufakturu.⁴⁶ Ač se těchto aktivit neúčastnila, vždy věděla, kde se její choť nacházel a čím se zaobíral.

Jan Antonín byl velmi zajímavou osobností. Jednalo se o bezpochyby vzdělaného muže, jenž pobýval v semináři řádu piaristů v Bílé Vodě ve Slezsku v letech 1750–1751⁴⁷ a poté patrně vystudoval ve Vídni práva. Pod vlivem osvětenství se zajímal o činnost svobodných zednářů, jak svědčí jeho opisy a výpisy z prací svobodných zednářů, jakož i o právní literaturu. K tomu všemu měl řadu pozoruhodných koníčků.

Už Jirásek zpopularizoval hraběte Chamaré jako vášnivého hledače pokladu a je zajímavé, že poklad se intenzivně pokoušel najít i skutečný hrabě. Jeho manželka byla tomuto snažení přítomna a podala nám o něm zprávu. Z deníků vyplývá zejména to, že pátrání po pokladu na středověkém hradě Potštejně a vrchu Velešově věnoval tolik času, kolik jen bylo možné. Trávil zde celé hodiny, a to i v zimě a za špatného počasí. Pečlivě si vše zaznamenával a sepisoval dílo o výsledcích svého dlouholetého snažení.⁴⁸ Johanka ale jeho zálibu komentuje pouze zápisem, že její muž vyjel opět nahoru kvůli kopání, další detaily k naší škodě neuvádí. Jeho víru v nalezení bohatství, ukrytého v podzemí zříceniny, nesdílela.

Občas mu ale dopřeje více pozornosti, zejména v obdobích, kdy býval plamínek naděje na nalezení kdysi ztraceného pokladu znovu rozžehnut náhodnými nálezy předmětů, používaných v dávných dobách obyvateli starého hradu. Tyto drobnosti mu dávaly zapomenout na dřívější neúspěchy a posilovaly jeho přesvědčení o brzkém splnění jeho snu. Avšak většinou byly jeho naděje opět rychle utlumeny. Nikdy netrvaly více než pár dní.

Přestože tedy šlo spíše o fantazírování, občas povzbuzené nějakým drobným objevem (z toho Johanka do svých deníků nepopsala ani jeden), v pátrání pokračoval. A podobně jako Jiráskův hrabě, tak i ten skutečný prováděl své hosty po „svém“ hradě, resp. v chodbách, kde se po pokladě pátralo. Mezi šťastlivce, kteří měli tu čest prohlédnout si jeho podzemní království, patřil například hrabě

⁴⁴ Ch. DIEMEL, *Adelige Frauen*.

⁴⁵ Zde nechal Jan Antonín v letech 1774–78 vybudovat nový rokokový zámek. Pavel VLČEK, *Encyklopedie českých zámků*, Praha 2006, s. 490–491.

⁴⁶ Tuto funkci převzal po svém otci Janu Ludvíkovi, který skonal roku 1764. Viz B. SMUTNÝ, *Potštejnská manufaktura*, s. 248.

⁴⁷ SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 9, karton č. 35, inv. č. 1244.

⁴⁸ Koncept, rukopis a opis díla Jana Antonína hr. Harbuval-Chamaré o vykopávkách v letech 1747–1782 na hradě Potštejně a Velešově je dochován v rodovém archivu rodu Harbuval-Chamaré: SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 9, karton č. 35, inv. č. 1250.

van der Nath (Wandernath). Jednalo se o manžela Marie Tekly van der Nath, rozené Libštejnské z Kolovrat,⁴⁹ Johančiny neteře, jež navštívila se svých chotěm Potštejn v dubnu roku 1782. Podzemí ale spatřili i duchovní sloužící mše na panství a jiní příležitostní hosté.

K tomuto koníčku uvedme na závěr jednu zcela ojedinělou a trefnou Johančinu poznámku, která vystihuje Johančinu představu o manželově práci pod starým hradem: „[...] *mein herr dannach dem perg per schlitten hienauf gefahren, in seiner alldortigen täglichen arbeith, sitz[t] unten in der unterirdischen weldt [...] mit ein lichtel, wie der diogenes in seiner faaß [...]*“.⁵⁰

Antonín zcela vzdal neúspěšnou honbu za svým snem v roce 1783.⁵¹ O jeho další vášni Johanka informuje poprvé 17. ledna 1791. Tehdy (a podle jiných zdrojů již od roku 1787, kdy se věnoval četbě odborné literatury vztahující se k jeho novému koníčku)⁵² se nadchl pro nový módní hit, vzduchoplavectví, kterým se proslavili francouzští bratři – vynálezci Joseph Michel a Jacques Etienne Montgolfierové.⁵³

Jan Antonín si zajistil vše potřebné pro to, aby mohl své pokusy s horkovzdušným balónem realizovat na Potštejně a měl o zábavu postaráno. V době, kdy se začal studiu kompozice balónů věnovat, zaváděl na Potštejně též výrobu hedvábí, pro jejíž realizaci nechal vysadit v okolí zámku moruše a choval bource morušové. Tito „červi“⁵⁴ a „*filatorium*“ se stali novou atrakcí pro všechny návštěvníky manželů. Johanka se několikrát zmiňuje, že „*její pán*“⁵⁵ si s tím či oným hostem prohlížel „*filatorium*“, protože ten či oný ještě nic takového neviděl. Johanka se starala, obdobně jako v případě hledání pokladu, o to, aby Jan Antonín nepřišel o peníze. O jeho koníčcích a potřebách s nimi spojených byla značně informovaná, zdá se ale, že veškeré informace čerpala od svého muže, ne z odborné literatury, jak to činil Jan Antonín.

⁴⁹ Viz <http://www.genealogy.euweb.cz/kolowrat/kolowart2.html>, 30. 5. 2007.

⁵⁰ „[...] *můj pán potom vyjel v saních na horu za svou tamní denní práci, sedí v podzemním světě [...] se světélkem jako Diogenes ve svém sudu [...]*“, 17. prosince, SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1476.

⁵¹ Jeho práce o hledání pokladu je datovaná do roku 1782; ještě v prosinci t. r. ho určitě hledal, jak vyplývá z hraběnčina deníku.

⁵² B. SMUTNÝ, *Rodinný archiv Harbuval-Chamaré Potštejn*, s. 11.

⁵³ Bratři Montgolfierové byli původně majitelé papírny v Annonay. Jejich první úspěšný pokus s horkovzdušným balónem proběhl 5. června 1783, další uskutečnili v Paříži 19. září t. r. v přítomnosti královské rodiny, kdy byla k balónu zavěšena klec s ovci, kachnou a kohoutem, a posléze, když zvířata živá poklidně přistála opět na zemi, se rozhodli pro první pokus o let s člověkem. Šťastlivcem, který se ho zúčastnil a v říjnu se vzněs nad zem (nejprve s balónem pro jistotu za provaz připevněným k zemi, pak již zcela na volno), se stal markýz d'Arlandes. Krom vynálezu tohoto typu balónu, který je též někdy nazýván „montgolfiéra“, mají „na svědomí“ vynález padáku roku 1784 a vodního trkače (hydraulického berana). *Ottova naučná encyklopedie* (elektronická verze). svazek 1, s. 281 (heslo „aéronautika“), tamtéž, svazek 17, s. 583 (heslo „Montgolfier“).

⁵⁴ Termín bourec morušový („*Maulbeer*“) se vyskytuje mnohem méně častěji, než zjednodušený výraz „*würme*“, tedy červi.

⁵⁵ Ve svých denících Jana Antonína vždy nazývá jako „*mein herr*“.

Kromě zmíněného chovu pak mnohdy Jan Antonín trávil večery „pletením síteč“⁵⁶ pro svůj balón. Každý den (pokud byl přítomen na svém potštejnském sídle) s ním prováděl pokusy, po příchodu jara se přesunul na louku a pilně ve svých experimentech pokračoval. Několikrát demonstroval plody svého úsilí i před svými blízkými, které doslova nahnal na louku, aby se mohl pochlubit. Johanka konstatovala, že jí „její pán“ nedal pokoj, dokud mu neslíbila, že za ním přijde na louku, kde s balónem pracoval. Na její účasti mu tedy očividně záleželo. Také se zdá, že neměl pouze jeden balón, ale minimálně tři. Johanka se zmiňuje, že v červnu 1791 bylo před urozenou společností uspořádáno představení, ve kterém Jan Antonín vypustil tři různě velké balóny.⁵⁷

Ač nám jeho činnost připadá zajímavá, pro jeho manželku to byla další všední aktivita jejího chotě, která ho ve volných chvílích zcela pohlcovala, a přestože o ní občas píše se zájmem, žádné velké zanícení v ní tento moderní trend pravděpodobně nezbudil – tedy kromě prvních zmínek o balónech, kdy ji vzduchoplavectví zaujalo, poněvadž to pro ni byla novinka. Více prostoru na stránkách deníku věnovala hlavně úspěšnějším pokusům s balóny a pak také nepřilíh úspěšnému pokusu francouzského měšťana z Calais Jean-Pierra Blancharda, známého svým přeletem kanálu La Manche, který se v Praze poprvé vznesl společně s hrabětem Jáchymem ze Šternberku, jenž chtěl jakožto člen pražské učené společnosti z balónu učinit určitá meteorologická pozorování.⁵⁸ Avšak jejich let nedopadl příliš slavně. Hraběnka si poznamenala mimo jiné i to, že vzduchoplavec musel do balónu udělat díru, aby se nezřítily a nedošlo k neštěstí. Oba vzduchoplavci se zřítily k zemi, avšak pád přežili.⁵⁹ Již mnohem lépe se Blanchard vyznamenal v září 1791 v předvečer stavovského bálu, kdy se jeho let stal součástí velkých slavností uspořádaných na počest čerstvě korunovaného českého krále Leopolda II. a jeho choti Marie Ludviky.

Blanchardův neúspěšný pokus v Praze patrně přiměl Jana Antonína k nápadu naučit se ovládat balón. Jeho manželka si poznamenala, že mu šlo hlavně o to, naučit se balón řídit ze země, ne se v něm proletět. Šlo mu tedy čistě o technickou zvědavost. A tak se jedna posedlost vyměnila za jinou a Jan Antonín měl opět plné ruce práce. Nutno dodat, že nebyl prvním urozeným nadšencem. Předstihla ho Marie Kristýna, kněžna z Ditrichštejna v roce 1784. Ta iniciovala první vzlet balónu na Moravě v Židlochovicích. Tato kněžna oplývala řadou pestrých zájmů.⁶⁰ Pro Janu Marii však nemáme doložené žádné zájmy, které by se podobaly koníčkům

⁵⁶ „netz strücken“, například 14. ledna 1791: „mein herr schreibe, zu weihlen netz strückte, auch oft schlafte [...]“. Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1477.

⁵⁷ 15. června 1791, viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1477.

⁵⁸ Josef PETRÁŇ, *Kalendář, aneb čtení o velkém korunovačním plese v pražském Nosticově divadle 12. září 1791 v časech Francouzské revoluce*, Praha 2004, s. 180–181.

⁵⁹ 17. ledna 1791, viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1477.

⁶⁰ Sbírala přírodniny a minerály, věnovala se péči o hospodářství na jižní Moravě, svému synovi zařídila výchovu v duchu osvícenství. Viz Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*, Brno 2006, s. 37–42.

kněžny z Ditrichštejna. Z jejich deníků spíše vyplývá, že veškeré aktivity manžela sledovala z povzdálí a sama se nijak neangažovala.

Manželovu neustálou nepřítomnost jí do jisté míry mohl nahradit její psík Milady, o kterém se ale dočteme jen málo. Z jejich poznámek lze vytušit citový vztah, který k němu chovala. Domácí mazlíček nebyl ničím výjimečným. Byl jejím potěšením, rozptýlením a možná i jakousi náhradou za dítě, kterého se nedočkala. Johanka měla pravděpodobně psíka, který nesl stejné jméno, již v šedesátých a sedmdesátých letech. Je s ním portrétovaná na obraze z roku 1763 a taktéž se o něm zmiňuje v dopise z roku 1772 tchýni Anně Barboře.⁶¹

Hosté, práce a prezentace domu

Běžný den nebyl vyplněn pouze radovánkami. Nepěstovala se ani zahálka. Čím se tedy urozená žena, jakou byla hraběnka Harbuval von Chamaré, během dne zabývala?

Jak již bylo uvedeno, žena měla na starost především domácnost a část domácího personálu, jemuž zadávala práci. Mnohdy však žena mohla zastávat i jiné činnosti – například hospodařit na panství, když byl manžel dlouho nepřítomen, či jako vdova mohla spravovat své vdovské statky, případně se realizovat jako poručnice za nezletilé potomky, jak jí to umožňovalo české zemské právo.⁶² Pokud se šlechtická dívka neprodala a strávila život ve zdech kláštera, mohla zde dokonce působit i jako abatyše, jež měla pod svým dohledem chod celého zařízení.⁶³

Johančina každodenní práce spočívala zejména ve vedení domácnosti a s tím spojeným sepisováním účtů, psala hojně dopisy a přijímala hosty ve svých pokojích. Na základě uvedených skutečností lze její den rozčlenit následujícím způsobem.

Vstávalo se zpravidla velmi brzy a kolem deváté hodiny se šlo na mši. Následovala společná snídaně s manželem, po které se jejich cesty rozdělily a každý se šel věnovat svým záležitostem, jimiž se zabíral až do oběda. Johanka si zaznamenává, že tento čas trávila všelijakými domácími pracemi, psaním a počítáním různých výdajů. Dále předpokládám, že během této doby zvládala i péči o svůj zevnějšek. Pěstování tělesné a duchovní estetiky bylo totiž součástí výchovy urozených dívek.⁶⁴ Zmiňuje se například o stříhání nehtů a práci v šatníku.⁶⁵ Nic ale není rozvedeno do podrobností.

Oběd býval zpravidla podáván kolem třetí až čtvrté hodiny odpolední, někdy však přišel na řadu i dříve. Pokud nebyli na zámku přítomni žádní hosté, následovala činnost podobná dopolední. Navečer se jelo na projížďku – v teplých

⁶¹ Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 6, karton č. 33, inv. č. 1196.

⁶² Pavel KRÁL, *Žena a smrt v 16. a 17. století*, in: M. LENDEROVÁ (ed.), *Eva nejen v ráji*, s. 105–130; A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*.

⁶³ J. RADIMSKÁ – M. LENDEROVÁ, *Barokní čtenářky*, s. 131–154.

⁶⁴ Ch. DIEMEL, *Adelige Frauen*.

⁶⁵ 4. a 7. června 1791. Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1477.

měsících v kočáře, v zimě na saních. Velice oblíbené byly i pěší procházky. V časech, kdy byl Jan Antonín ještě zapálen pro hledání „svého“ pokladu na Potštejně, ho Johanka vyzvedávala u zříceniny a procházeli se dolů směrem k zámku. V posledním roce jejího života však byly procházky podmiňovány počasím, Johanka si vychvaluje jarní počasí, kdy ani nemrzlo, ani nepálilo slunce a chození bylo příjemné. Zejména s dýcháním mívala patrně problémy.

Po provětrání následoval večer trávený společně až do pozdní večere, jež se servírovala často kolem deváté až desáté hodiny. Po ní následovala rozličná zábava a spánek. Čas ulehání ke spánku bývá zapisován málo, ale chodilo se spát (podle toho, co občas uvedla) před půlnocí. Občas však Jan Antonín podřimoval už při své činnosti před večeří.

Dále bylo na každodenním pořádku přijímání náhodných i zvaných hostů. Bylo celkem běžné, že přátelé a příbuzní před samotnou návštěvou zasílali pánům rezidence dopis po postiliónovi.⁶⁶ Díky předem ohlášené návštěvě se tak stihlo vždy vše náležitě připravit pro to, aby se žena mohla coby paní domu náležitě blýsknout. Komentáře v denících se nejčastěji omezují na konstatování o přítomnosti společnosti u odpolední či večerní tabule (zřídka bývá uvedeno, že by přijížděli hosté na snídani). Z toho téměř vždy ti samí hosté zůstávali na návštěvě po delší dobu.

Zde je jistě nutné podotknout, že bylo běžné zajíždět „alespoň“ na jídlo k lidem, s nimiž se udržovaly ať již přátelské, nebo jen formální styky.⁶⁷ Oběd či večere tak primárně nesloužily pouze k zahnání hladu (svědčí o tom i fakt, že Johanka se s námi ve svých poznámkách ani jednou nepodělila o to, jaké chody byly k tabuli podávány), ale hlavně plnily společenskou úlohu. Používalo se jich k udržování či navazování známostí, k zjišťování novinek a klepů, ale i k prezentaci hostitelských schopností a vlastního domu.⁶⁸ V tomto posledním ohledu našly své pole působnosti ženy, které se jako „paní domu“ staraly o chod domácností vyhotovováním různých instrukcí a nařízení pro služebnictvo a dohledem na vzorné plnění jejich povinností. V případě Johanky o tom máme dochované doklady v podobě podrobného soupisu veškerého nádobí, jež sestávalo především z tehdy oblíbeného porcelánu, z obou zámků (Potštejna i Nových Hradů) a pražského paláce.⁶⁹ Součástí soupisu tvořila též instrukce pro komornou, která měla dohlížet na jeho počet, denně ho vyndávat z truhel, aby na něm mohly být servírovány pokrmy. Jednalo se nejen

⁶⁶ Milan HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníku*, Praha 1996.

⁶⁷ M. KOLDINSKÁ, *Svět Adama mladšího z Valdštejna*, s. 121–142; Josef HRDLIČKA, *Slavnostní stolování na aristokratickém dvoře v raném novověku*, in: Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 2000, s. 293–314.

⁶⁸ M. KOLDINSKÁ, *Svět Adama mladšího z Valdštejna*, s. 121–142.

⁶⁹ Jeho přesná lokalita se mi bohužel nepodařila určit. Rod Harbuval-Chamaré vlastnil dva paláce. Jeden na Malé Straně (č. p. 891/II) a druhý se nacházel v Novém Městě (č. p. 380/III). Avšak u obou je rod označován jako vlastník až od 19. století. Viz Pavel VLČEK, *Umělecké památky Prahy. 3. díl. Malá Strana*, Praha 1999, s. 482–483; TÝŽ, *Umělecké památky Prahy. 2. díl. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady*, Praha 1998, s. 494–496.

o nádobí z panských kredencí, ale zřejmě i o cennější kusy, které měla Johanka zamčené ve svých truhlách, a k nimž měla z personálu přístup pouze její komorná.⁷⁰

O chod zámecké domácnosti se Johanka starala běžně (ostatně lze předpokládat, že k tomu byla vedena, podobně jako každá aristokratická dívka, od útlého dětství).⁷¹ Vyplývá to z jejích zápisků v denících, kam si poznamenávala, kdy se věnovala záležitostem týkajícím se domu. Těmto starostem o domácnost, jako i jiným běžným činnostem, byla vyhrazena doba po ranní mši a snídani (obojí se většinou stihlo mezi 9. a 11. hodinou, pořadí záviselo na momentální situaci) a trvalo až do oběda, který se běžně podával mezi 15. a 16. hodinou.⁷²

Kromě obědů a večeří se v 18. století navíc ve vyšších kruzích české společnosti rozšiřuje pití kávy. To se stává distinktivním znakem aristokratické, později i zámožné měšťanské společnosti.⁷³ První kavárna v českých zemích byla založena roku 1705 Arménem Gorgosem Hatalahem pocházejícím z Damašku.⁷⁴ Káva byla podávána po obědě při konverzaci s hosty. Je ale také možné, že se běžně podávala i k snídani. O tom jsou ale konkrétní zápisy spíše výjimečné.

S kým kávu nejčastěji popíjela? V prvé řadě to byli duchovní, kteří jezdili na Potštejn sloužit mši. Ta od barokní epochy stála v každodenním programu zbožného katolíka.⁷⁵ Dojížděli sem duchovní z Kostelce nad Orlicí a Sopotnice, střídal se kaplan s farářem. Často zůstávali na oběd a pohovořili s panstvem, pak opět rychle odjeli za dalšími povinnostmi. K dalším hostům, kteří se vzhledem ke svým povinnostem nezdržovali dlouho, patřil královéhradecký hejtman baron Hillebrand, dále správce novohradského panství, který jezdil za Janem Antonínem ve věci vyřizování účtů, informování o stavu panství atd.

Mezi hosty, jejichž návštěva se mnohdy protáhla na několik dní, patřili pak urození přátelé a příbuzní. Nejčastěji se Johanka a Jan Antonín stýkali s členy rodu Libštejnských z Kolovrat sídlícími na zámku v Rychnově nad Kněžnou, s nimiž

⁷⁰ Viz jednotlivé poznámky v inventáři uloženém v SOA Zámrsrk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1479.

⁷¹ Vzdělávání urozené dívky probíhalo většinou v rezidenci rodičů. Krom trivía se učily aristokratky konverzaci v moderních jazycích (v 17. a 18. století zejména italštině a francouzštině), dále ručním pracím, hudbě a tanci, též malování. Od 18. století měly mít též povědomí o antické kultuře. Jejich vzdělání bylo zakončeno pobytem v klášteře. Pokud dívka nebyla předurčena pro církevní dráhu, měla jí její výchova připravit na život v manželství, v němž měla svého manžela nejen dobře reprezentovat na veřejnosti, ale i pečovat o jeho domácnost. Milena LENDEROVÁ, *Tragický bál: Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu*, Praha 2004, s. 68–69. Dále viz Josef PETRÁŇ a kol. (ed.), *Dějiny hmotné kultury*. II/1, Praha 1995.

⁷² Veškeré tyto údaje odpovídají záznamům v deníku z roku 1791.

⁷³ Tento nápoj se dostal do Evropy v druhé polovině 16. století díky benátským kupcům, kteří pěstovali obchodní styky s islámským světem. Na jeho velkém rozšíření měla však hlavní zásluhy Paříž kolem poloviny 17. století, z níž se zvyk zakládat podniky, kde se dal nápoj ochutnat či koupit, rozšířil po celé Evropě. Massimo MONTANARI, *Hlad a hojnost: Dějiny stravování v Evropě*, Praha 2003, s. 122–126.

⁷⁴ Během století se nápoj rozšířil i do samotných aristokratických rezidencí a osvicenských salónů. Viz J. PETRÁŇ a kol. (ed.), *Dějiny hmotné kultury*.

⁷⁵ Tamtéž.

byli pokrevně spřízněni,⁷⁶ s Karlem a Františkem hrabaty Cavriani a Terezií hraběnkou z Bredy a její sestrou, žijícími na zámku v Letohradě.⁷⁷ Dále přijížděli členové blíže bohužel neznámého rodu baronů Montfraulů.⁷⁸ Jediné bližší údaje, které se o nich z deníků dozvíme, jsou, že měli minimálně dvě dcery, z nichž jedna se jmenovala Elise, a že mnoho času trávili nejen na Potštejně, ale také v Kostelci a v Litomyšli. Pokud Johanka zmiňuje jakoukoliv charakteristiku hostů, jedná se vesměs o chválu a vyzdvihování kvalit. Jakýkoliv projev antipatie se nikde na papíře nevyskytuje.

Až do roku 1773 byly časté styky s Johančinou tchýní Annou Barborou Harbuval von Chamaré, která pobývala na panství v Nových Hradech u Skutče (zakoupila jej v roce 1750).⁷⁹ Na sklonku svého života (zemřela v roce 1773) trávila na doporučení svého doktora Roudnického hodně času též na léčebných kúrách v teplických lázních.⁸⁰ Do Teplic zajela podle Johančiných poznámek v roce 1771 hned dvakrát a následujícího roku pak minimálně jednou a zdá se, že si je velice oblíbila. Její syn Jan Antonín ji tam občas navštívil.⁸¹

V neposlední řadě byl důležitým Johančíným společníkem její chirurg Johann Helfert trávící s ní řadu měsíců, během nichž se stal velice blízkým společníkem obou manželů. A právě s osobou Helferta (a později dalšího chirurga Weyrauch, jenž zaujal jeho místo) je spojena další, již ne tak příjemná část jejího života – ta, v níž se netěšila dobrému zdraví a byla téměř neustále pod odborným dohledem.

Zdraví

Zdraví stálo v popředí jejího zájmu zcela pochopitelně, poněvadž se jí ho příliš nedostávalo. Prošla si i některými v 18. století stále smrtelnými chorobami, jako byla například prsní vodnatelnost, jež se u ní objevila v srpnu roku 1771. Stejná nemoc, kterou Johanka přežila, sklátila jejího tchána Jana Ludvíka i její sestru Marii Karolinu Libštejnskou z Kolovrat, provdanou za Františka Josefa I. Libštejnského z Kolovrat, královského komořího a radu.

⁷⁶ J. TOVAČOVSKÝ, *Rodové vztahy*, s. 199–229.

⁷⁷ Tehdy však nesoucím název Geiersperg (česky Kyšperk). Dnešní jméno města vzniklo v rámci přejmenování německých obcí v Československu uskutečněném roku 1950, kdy se město navíc spojilo s okolními obcemi Orlice, Kunčice a Rotnek. Viz <http://www.mu.letohrad.cz>, 30. 5. 2007.

⁷⁸ O Evženovi svob. pánovi Montfraulovi se zmiňuje biografický slovník všech rakouských generálů působících v armádě během Velké francouzské revoluce a napoleonských válek. Je možné, že se jedná o tu samou osobu. Johanka Montfraulta nejdříve tituluje jako majora (v deníku z roku 1782), později v roce 1791 jako plukovníka. Tuto hodnost získal Evžen Montfrault někdy během roku 1784. Viz http://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsIndexL.html, 19. 10. 2008.

⁷⁹ *Zámek Nové Hradky: Stavebně-historický průzkum*, Praha 1981.

⁸⁰ V deníku zkomoleně nazýván jako „Hradnický“. Nikde v archiváliích bohužel nenalezneme jeho křestní jméno. Hraběnka píše o jeho doporučeních k pobytu v lázních např. 22. srpna 1771. Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1475.

⁸¹ Např. v srpnu 1771. Tamtéž.

Krom zažívacích potíží, jež nebyly v dané době nic výjimečného vzhledem k nezdravým stravovacím návykům šlechty (velmi často psala Johanka o problémech s průjmy a bolestech žaludku), trpěla Johanka především kvůli hemoroidům. Její potíže se „zlatou žilou“, jak sama svou chorobu nazývala,⁸² spadají již do roku 1771. Několikrát se kvůli nim podrobila léčebným kúrám – jednak navštívila pravděpodobně někdy během roku 1770 Jánské Lázně, Teplice a Karlovy Vary, jednak byla nucena podrobit se velkému počtu chirurgických zákroků. Ještě v 18. století spadaly operace do kompetence chirurgů, řemesla svým způsobem nedoceneného, poněvadž chirurg stál v lékařské hierarchii níže než lékař, který jím často opovrhoval a jehož specializace se týkala určování a léčby zejména vnitřních nemocí. Tyto činnosti mohli pak chirurgové vykonávat až od sedmdesátých let 19. století.⁸³

Johanka se dostala do péče zmíněného (blíže však neznámého) Johanna Helferta, krajského chirurga královéhradeckého kraje. Seznámila se s ním prostřednictvím krajského hejtmána barona Vančury koncem roku 1770, kdy se o něm zmiňuje poprvé.

Chirurgická profese však ještě nepočítala s žádnou ordinací, kam by pacienti v případě potřeby docházeli (k tomu došlo až během 19. století),⁸⁴ a tak chirurg musel své pacienty objíždět a léčit doma. Podobně navštěvoval i potštejnský zámek, avšak domnívám se, že bydlel (alespoň v roce 1782) poblíž, poněvadž Johanka ho velmi často v jeho domě spolu se svým chotěm navštěvovala při svých pěších procházkách.

Její zdravotní obtíže trvaly několik let. Podle Jana Antonína, který starostlivě líčil stav své ženy v dopise své matce, byly nejkritičtější asi v první polovině roku 1772,⁸⁵ kdy byla Johanka nucena během několika týdnů podstoupit řadu operací a na Antonínovo naléhání musela na pět týdnů (Johanka však uvádí, že na čtyři týdny) přesídlit kvůli léčbě do Hradce Králové, poněvadž ve stejné době měl Helfert jako krajský chirurg mnoho práce.⁸⁶ Tou dobou se totiž společně s trvajícím hladomorem vypuknuvším v Čechách roku 1771 rozšířila epidemie černých neštovic („*peteschen*“ podle Johanky, hovoří též o „*mode kranckheit*“). Po zmíněném chirurgickém zásahu „*slavného chirurga Helferta*“,⁸⁷ jak svého „zachránce“ na jednom místě svého prvního deníku nazývá, se sice problémy na čas ztratily, ale zcela nevymizely.

Její zdravotní komplikace jí velmi omezovaly, nemohla si užívat žádných šlechtických radovánek, jako byly například plesy či hony, nemohla též hlavně cestovat spolu se svým manželem. Cestování bylo při tehdejších špatném stavu

⁸² V denících je označuje jako „*Goldene ader*“.

⁸³ Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Jedná se konkrétně o dopis z 13. února 1772, viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 6, karton č. 33, inv. č. 1192.

⁸⁶ Tak si poznamenala 28. května 1772. Kde byla ubytovaná se neuvádí. Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1475.

⁸⁷ „*die beckantschaft mit dem famosen chirurgus helfert*“. Viz zápis z listopadu 1770. Tamtéž.

silnic velmi náročné.⁸⁸ Většinu dne musela trávit na pohovce a nechávala se nosit, neboť nebyla schopna pohybu.

Helfert setrval ve společnosti manželů až do svého skonu, zapříčiněného zápalem plic 30. července 1782. Jeho smrt oba manžele tak citelně zasáhla, že nebyli schopni zúčastnit se ani jeho pohřbu.⁸⁹

Jeho místo zaujal chirurg nový, Weyrauch, jenž se pohyboval ve společnosti rodiny Harbuval von Chamaré od 21. prosince 1782.⁹⁰ Johanka se zmiňuje, že pocházel z Uher a byl evangelického vyznání, což manžele, jak je vidět, netrápilo, poněvadž v jejich společnosti pobýval následujících devět let, tedy minimálně do Johančiny smrti, poněvadž je uváděn ve vyúčtování nákladů za Johančiny léky a pohřeb.⁹¹ Johanka se zpočátku zmiňuje o jeho vyznání s rezervou. Avšak Jan Antonín byl v těchto otázkách tolerantní člověk, vždyť inklinoval ke svobodnému zednářství, a Johanka se jeho vůli patrně přizpůsobila. Záhy si na Weyrauchovu společnost zvykla a on se stal jejím věrným společníkem. Otázku jeho víry již nikdy na stránkách deníku řešit nebude. Podobně jako Johann Helfert ji i Weyrauch doprovázel na procházkách a trávil s ní čas konverzací. Zdá se, že nejčastějším námětem bylo samozřejmě zdraví a nemoci. Nejednalo se pouze o zdraví Johanky, Weyraucha či Jana Antonína. Weyrauch ji seznamoval s problémy svých pacientů a zdá se, že Johanku zdravotní stav jiných lidí taktéž zajímal. Často popisuje komplikace prostých lidí, které musel Weyrauch řešit. Například popisuje smutnou smrt lokajova syna a bezmocnost jeho rodičů neblahý osud zvrátit, nebo průběh onemocnění jakési „staré Terezy“.⁹² U ní zaznamenává, že již několik týdnů jí jako malé dítě, že její puls není zcela v pořádku a že pomalu ztrácí apetit atd.⁹³ Netečná k problémům ostatních tedy rozhodně nebyla. Různé náznaky soucitu či vyjadřování sympatií, případně antipatií, se tu a tam mihnou během běžných zdlouhavých popisů běžných činností. Jinak řečeno, na srdci jí neležela pouze její osoba, ale dotýkaly se jí i osudy druhých a bylo jedno, jestli šlo o smrt něčího dítěte, či křidu probošta Stampy, „velmi ušlechtilého a učeného člověka“.⁹⁴

⁸⁸ K výraznější modernizaci komunikací na území Českého království došlo až po napoleonských válkách, kdy se začaly budovat kvalitní tzv. štětované silnice. K určitým krokům sice došlo již za vlády Karla VI., ale stav silnic se po celé 18. století de facto nezměnil. M. HLAVÁČKA, *Cestování*, s. 11–23.

⁸⁹ Viz 1. srpna 1782, SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1476.

⁹⁰ Jeho křestní jméno není nikde v deníku ani v lékařských účtech zmíněno.

⁹¹ Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1493.

⁹² Možná se jednalo o její komornou, poněvadž své komorné Tereze ve svém testamentu z roku 1779 odkazuje 50 zlatých, a to, že nespécifikuje ani její povolání, značí, že se jednalo o osobu, se kterou přicházela běžně do styku.

⁹³ 15. dubna 1791. Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1477.

⁹⁴ „[...]Prelath oder Probst Stampa, in die crida verfallen, greuliche schulden gemacht [...] schade umb dem man, ware ein feiner als sehr gelehter mann.“ 1. března 1791. Tamtéž.

Hry a četba

Když se v sídle objevil nějaký urozený host, bylo zvykem poskytnout mu reprezentativní pohoštění a podiskutovat s ním u šálku kávy. Krom kávových dýchánek stoupala navíc v 18. století obliba karetních her, jež zaujaly místo starších vrhcábů a šachů.⁹⁵ I šachy a dáma byly hrávány, ale zdaleka méně než karetní hry, zejména pak tarok („*darock*“), hojně zmiňovaný jako oblíbená společenská zábava. Hned po taroku je druhou nejuváděnější hrou „*tick-tack*“. Patrně se jedná o hru *trick track*, jinými slovy francouzskou obdobu vrhcábů, jež vešla ve Francii 19. století do povědomí lidu pod názvem *jacquet*.⁹⁶ Tak si Johanka často zapisuje, že Jan Antonín se svými hosty hrál tarok či jinou hru, zatímco ona diskutovala se svými hosty ve svém pokoji.

Další ryze módní hrou 18. století byla hra „*lotto dauphin*“, což je jedna z variant loterie, jež dostala svůj název podle syna francouzského krále, tedy dauphina, Ludvíka XVI., pro kterého byla vymyšlena.⁹⁷

Za jinou zábavou se panstvo přesouvalo do biliárového salónku, zcela běžné součásti panského sídla.⁹⁸ Biliár byl další nepostradatelnou kratochvílí. Pro úplnost uveďme ještě konkrétněji nespécifikovanou hru „*voyeta*“ nebo „*voyta*“.⁹⁹

Tím však není repertoár zábavy vyčerpaný. Je třeba se zmínit i o četbě. Četlo se jak potichu, tak i nahlas. Předčítání bylo populární, předčítaly se noviny, o čemž Johanka píše velice často. O reflexi čteného bude ještě řeč. Kromě četby byly večery a odpoledne vyplňovány diskuzí, o tématech bohužel nic nevíme, dále typicky ženskými ručními pracemi – především pletením (pravděpodobně pro chudé děti).¹⁰⁰

V kontrastu vůči výše zmíněným slastem a strastem dnů obyčejných stála období života, která mohla znamenat zpestření a vybočení ze stereotypu. Nebo sem lze též zařadit momenty „velkých dějin“, jež upoutávaly s jistou samozřejmostí pozornost nejen těch, jichž se přímo dotýkaly.

Dny sváteční

Hudba a zpěv

Hudba provázela Johanku podobně jako každého jiného člověka během dne běžně. Slýchávala ji v kostele při mších, během slavností, ale také si ji vychutnávala u večere nebo jako příjemné rozptýlení po večerech. Zdá se, že stálá zámecká kapela na dvoře Harbuval von Chamaré nebyla. Sporadicky jsou popisováni

⁹⁵ J. PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury*.

⁹⁶ Le Louvre des antiquaires. *Jeux et divertissements de salons*, Paris 1994, s. 104.

⁹⁷ Pro bližší pravidla hry viz https://www.european-lotteries.org/pdf/history_of_gaming.pdf, 20. 5. 2007.

⁹⁸ P. VLČEK, *Encyklopedie*, s. 17.

⁹⁹ 8. října 1782. Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karta č. 42, inv. č. 1477.

¹⁰⁰ J. RADIMSKÁ – M. LENDEROVÁ, *Barokní čtenářky*, s. 131–154.

„výteční“ hudebníci, kteří urozenou společnost potěšili hrou na dechové nástroje při večeři, která se tím významně protáhla jen proto, aby si mohli stolovníci krásnou hudbu co nejdéle vychutnávat.¹⁰¹

Dále byla hudba nepostradatelná při bálech. O těchto momentech se píše ale jen velmi málo. Jen párkrát se dočteme, že si Johanka zatančila menuet.¹⁰²

Krom zpěvu v kostele se vyskytuje i popis zpěvu během běžných činností. Píše si, že si hosté zazpívali jen proto, že uslyšeli, jak krásně jeden z nich zpívá, a ihned se k přidali.

Slavnosti spjaté s ročním cyklem

Slavností rodinné povahy, jež se rozmohla v raném novověku díky postupnému převládání lineárního pojetí času, je připomínání si narozenin i svátků.

Na rozdíl od času cyklického, jež byl závislý na pravidelném opakování ročních období či určitých situací v životě jedince zafixovaných rituály, lineární čas chápe lidskou existenci jako pomíjivou, čas plyne kupředu a člověk si je toho (také díky obrovskému rozšíření hodin a kalendářů do domácností nejen šlechty, ale i měšťanstva) plně vědom.¹⁰³ S tímto pojetím souvisí i fakt, že člověk si uvědomuje svůj věk a začíná si ho každoročně připomínat. Narozeninové oslavy byly běžné zpočátku jen v okruhu aristokracie. I Johanka se zmiňuje o návštěvě příbuzných, kteří ji navštívili v den jejích narozenin a společně pojedli. Nepamatovalo se ale jen na narozeniny, zaznamenány jsou i gratulace ke jmeninám (dokonce i o návštěvách, jež jí přišly gratulovat ke jmeninám, které ten den zrovna neslavila, což jí možná trochu přivedlo do rozpaků).¹⁰⁴ Podobně připomíná Johanka svátek snad Kateřiny, roz. Krakovské z Kolovrat, manželky Johančina synovce Františka Josefa II. Libštejnského z Kolovrat.

Další informace týkající se slavností překračují hranici rodinných oslav. Šlechta zpravidla trávila zimní měsíce ve své městské rezidenci (pokud takovou měla), zatímco na zbytek roku se přesouvala na venkovská sídla.

Co se bálů týče, jsou zápisky velmi skoupé. Dá se ale předpokládat, že v první polovině sedmdesátých let se jich příliš často neúčastnila kvůli již uvedeným zdravotním komplikacím. Když už o nějakém plese píše, jde o pouhé konstatování, že jim byla doručena pozvánka na masopustní slavnost či ples pořádaný na rezidenci známého aristokrata. Na rozdíl od deníků ale o bálech informuje v dopisech z let 1771–1773 svou tchýni Annu Barboru. Kupříkladu 18. února 1773 jí popisovala masopustní maškarní slavnost s „*nejkurióznějšími maskami*“, dále s baletem a divadlem.¹⁰⁵ Kde se ples pořádal, však neuvádí.

¹⁰¹ 5. února 1791. Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1477.

¹⁰² 14. listopadu 1782. Tamtéž, inv. č. 1476.

¹⁰³ J. PETRÁŇ a kol. (ed.), *Dějiny hmotné kultury*.

¹⁰⁴ 24. května 1791, viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1477.

¹⁰⁵ „*couriosisten masquen*“, viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 6, karton č. 33, inv. č. 1196.

Takovéto masopustní radovánky byly mezi šlechtou velice oblíbené. V 18. století nabyly poněkud odlišnější podoby od maškarních plesů pořádaných v předchozích stoletích, důraz byl kladen na zachování anonymity zamaskovaných tanečnicků a volnější taneční zábavu.¹⁰⁶ Další zápisky týkající se těchto slavností vypráví o masopustních bálech, které roku 1791 pořádala Johanka s Antonínem pro své služebnictvo (ve dnech 6. a 7. března) v domě svého správce a v hostinci. Sami radovánkám přihlíželi až do dvou hodin do rána.¹⁰⁷

Pro příjemné rozptýlení šlechtické společnosti bylo využíváno i předvádění letu balónů řízených (a zpravidla jištěných na hedvábných šňůrách) Janem Antonínem. Mimořádně je uveden i ohňostroj.¹⁰⁸

Pobyť v pražském domě byl z hlediska možností kulturního vyžití pestrý. Praha sice nebyla královskou rezidencí, její místo v tomto ohledu převzala od dob českého stavovského povstání Vídeň, přesto sem směřovala řada umělců, vždyť stačí jen vzpomenout na Vídní opovrhovaného Wolfganga Amadea Mozarta.¹⁰⁹

S pobytem v Praze (hlavně v období zimních měsíců) souvisí bohatší kulturní vyžití, než jaké nabízela venkovská rezidence. Šlechta navštěvovala paláce jiných aristokratů, v nichž se pořádaly plesy, nebo se dostavovala do divadel na nejrůznější představení. Chodilo se nejen na opery, ale i na komedie. Jestli byla Johanka přítomna například na premiéře Mozartova *Dona Giovanniho* uskutečněné v srpnu 1787¹¹⁰ či při jiných podobných událostech, bohužel nevíme, v těchto oblastech byla velmi skoupá na slovo a deníkové informace jsou velice všeobecné. A zatímco o plesech se v deníku nepíše, návštěva divadla je doložena. Hraběnka nás konkrétně zpravuje o divadle v malostranském paláci Václava Josefa hraběte Thuna. Kromě této formy divadla zde existovala i divadla kočovná, čímž se přesouváme opět na venkovské rezidence, kde se s touto formou divadla Johanka setkávala. Provozovatelé „pojízdných divadel“ se objevovali každoročně na přelomu jara a léta. Novým trendem poslední čtvrtiny 18. století, který se do Evropy dostal z Dálného Východu, především z Číny, prostřednictvím misijních cest katolických řádů, zejména jezuitů, se stalo stínové divadlo,¹¹¹ neboli „*Schattenspiel*“ či „*Ombres chinoises*“, jak bylo ve své době Evropany nazýváno. Tento typ divadla získal svou oblibu nejdříve ve Francii, kde v sedmdesátých letech 18. století představil své hry Dominique Séraphin.¹¹² Velký zájem vzbudilo též v Anglii, pak se rozšířilo

¹⁰⁶ V 17. století byly ještě balety pořádané na maškarádách pojímány jako secvičené představení. Viz P. MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky*, s. 99–120.

¹⁰⁷ Viz. SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1477.

¹⁰⁸ 15. června 1791. Tamtéž.

¹⁰⁹ Pavel BĚLINA – Alena VALŠUBOVÁ, *Mozart a jeho Praha*, Slovo k historii 1991, č. 31, Praha 1991.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ Častěji se v divadelních slovnících vyskytuje pod svým originálním názvem „Wayang“, více o jeho technikách např. viz Oscar Gross BROCKETT, *Dějiny divadla*, Praha 1999.

¹¹² Francois Dominique Séraphin (1747–1800) své stínové divadlo poprvé představil v Paříži v roce 1776. V roce 1781 svými hrami bavil pařížský dvůr ve Versailles a za pár let založil loutkové di-

i do ostatních evropských zemí.¹¹³ Je zajímavé, s jakou rychlostí se dostalo i do českých zemí, snad je toho příčinou všeobecná obliba francouzské kultury. Johanka nás o něm poprvé zpravuje již na přelomu května a června v roce 1782, kdy je na Potštejně a záhy i v Nových Hradech představili kočovní umělci. Představení zhlédla jak urozená společnost, tak i služebnictvo. O obsahu her nevíme nic bližšího.

O honech jakožto zábavě realizované na podzim píše více. Účastnila se jich ráda, se zájmem uvádí trofeje ostatních přítomných, sama patrně v lovu nevynikala, avšak tato skutečnost jí tyto podzimní lovecké radovánky nikdy nepokazila.

Z úryvků z deníků vyplývá, že v popředí stál zejména hon na zajíce a lišky. Tato skutečnost souvisí s faktem, že lov jako tradiční zábava privilegovaných vrstev společnosti vedl k postupnému mizení kanců a medvědů, a tak, aby šlechta nepřišla o svou oblíbenou honitbu úplně, bylo nutné zaměřit se na jiné druhy zvířat – zejména lišky, vysokou a v 18. století k nim přibyly i zajíci a koroptve.¹¹⁴

Dalším druhem slavností byly bezesporu církevní svátky, jak pevné, tak i pohyblivé, kterými byl rok až do zásahů v této sféře nekompromisního Josefa II. doslova protkán.¹¹⁵ Poznámky o nich jsou zcela strohé, Johanka zaznamenává pouze, že zrovna nějaká církevní slavnost probíhala, a proto se dostavili preláti, již sloužili mši. Na Potštejně samotné mši přecházelo obvykle procházení křížové cesty vedoucí nahoru k rozvalině starého hradu. Avšak tím její popis končí, nejsou zde popsána případná regionální specifika, ani se nezaobírá tím, jak byly jednotlivé církevní slavnosti organizovány.

Reflexe soudobých událostí

Johanka žila v době plně vážných konfliktů. České země bezprostředně zasáhly války o rakouské dědictví v letech 1740–1748 a sedmiletá válka v letech 1756–1763.¹¹⁶ O jejím životě do roku 1769 ale nejsou k dispozici žádné záznamy, jež by nám mohly přiblížit Johančiny vlastní dojmy. V následujících třiceti letech však již alespoň kusé informace k dispozici jsou. Budeme-li postupovat chronologicky, zjistíme, že Johanka zvláště citlivě vnímala následující události. V sedmdesátých letech propukl v důsledku neúrodných let v Čechách hladomor doprovázený epidemiemi. Celkem zahubily asi desetinu obyvatelstva.¹¹⁷ Nebylo to však jediné neštěstí, které lid v těchto letech potkalo. Johanka se zmiňuje o povodních, jež za-

vadlo v Paříži. Viz <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/428284/ombres-chinoises#ref=ref179659>, 22. 11. 2008., <http://www.precinemahistory.net/1750.htm>, 22. 11. 2008.

¹¹³ *The new encyklopaedia Britannica*. Vol. 8, Chicago 1991, s. 684 (heslo „shadow play“), Vol. 10, Chicago 1991, s. 946 (heslo „ombres chinoises“). Dále viz *Der grosse Brockhaus: Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden*, 16. svazek, Leipzig 1933, s. 541 (heslo „Schattenspiel“).

¹¹⁴ J. PETRÁŇ a kol. (ed.), *Dějiny hmotné kultury*.

¹¹⁵ P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny*.

¹¹⁶ K této problematice viz například: Eduard MAUR, *12. 5. 1743. Marie Terezie. Korunovace na usmířenou*, Praha 2003; Franz HERRE, *Marie Terezie: Velká žena na habsburském trůně*, Praha 2004; P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny*.

¹¹⁷ Viz P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny*, s. 320–331. Dále též viz P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství*.

sáhly Prahu v roce 1771 (zápis z 16. března 1771).¹¹⁸ Špatné počasí neštěstí přiživovalo. Nedostatek jídla byl neúnosný, v Praze vedl dokonce k bouři poddaných, zoufale toužících po mouce na chléb. Nemoci nepostihly jen lid, ale i dobytek. Císař a zároveň český král Josef II. se snažil situaci zmírnit, osobně se dostavil do Prahy, zpřístupnil státní zásoby obilí a nařídil napéct chléb pro poddané. Situaci za hladových roků Johanka zvětšila na stránkách svého prvního deníku, v němž utrpení lidu popisuje. Navíc se zármutkem uvádí, že k předešlým tragédiím se přidal úhyn dobytka, který společně s umíráním lidí trval i v dalších měsících. Popisy utrpení lidí i zvířat na panstvích Potštejn a Nové Hrady končí v říjnu 1772. Pravděpodobně tedy došlo k uklidnění situace.

Žádné jiné velké události v letech 1769–1773 Johanka nekomentovala. Tedy až na jednu výjimku. Poznámka se týká pochodu oddílů generála Luszinskeho (v deníku „*Lutzinsky*“) přes potštejnské panství v dubnu roku 1772.¹¹⁹ Zmiňuje se, že u ní generál spolu s některými dalšími pohlaváry poobědval i povečeřel a pokračoval dále směrem na Polsko. Po nich prošly Potštejnem další oddíly, které pochodovaly stejným směrem.¹²⁰ Tím ale její zájem o akci, která na dlouhou dobu poznamenala dějiny Polska, končí.¹²¹

Pro rok 1782, tedy období zachycené v druhém deníku, nemáme od Johanky žádné zprávy podobné předešlým. Opačně tomu je však roku 1791, kdy si vedla poslední deník. Zde nacházíme hned několik zajímavých momentů. V době od ukončení druhého a započetí třetího deníku, pro kterou se od Johanky nedochovaly žádné písemné doklady, se přece jen událo mnoho nového. Tehdy totiž již samostatně vládnoucí císař a král Josef II. snaživě podpořil velkolepý plán ruské carevny Kateřiny II. na zničení osmanské říše a společně uzavřeli v roce 1781 dohodu o rozdělení osmanské říše mezi sebe. Nepočítali však s tím, že jim dobře připravený sultán Abdülhamid I. roku 1787 vyhlásí válku, která se povleče až do roku 1792 (habsburská monarchie však uzavřela s osmanskou říší mír již v srpnu roku 1791 ve Svištově).¹²² Jako křesťanka viděla v Turkovi stále ještě pohanského nepřítele, který proléval křesťanskou krev. Všichni, kteří osmanskou říši proti Rusku a habsburské monarchii podpořili (jedná se o Prusko a Anglii), byli pro ni zrádci stavící vlastní zájmy nad zájmy celého křesťanstva.

O mezinárodní situaci měla hraběnka informace jednak díky debatám s urozenými přáteli, jednak z novin, které se četly (anebo také předčítaly) zpravidla

¹¹⁸ Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1475.

¹¹⁹ Patrně se jedná o Josefa svob. pána Luszinského de Reglicze et Lusna. Viz http://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsIndexL.html, 19. 10. 2008.

¹²⁰ Zde je jasné, že se jedná o tzv. první dělení Polska – tedy první ze tří dohod evropských mocností o zaboru značné části polského území, uskutečněného mezi Ruskem, Pruskem a habsburskou říší v srpnu roku 1772.

¹²¹ Viz P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny*, s. 68–69.

¹²² Viz Frédéric HITZEL, *Osmanská říše 15.–18. století*, Praha 2005, s. 25–43; Franco CARDINI, *Evropa a islám*, Praha 2004, s. 222–224.

večer při diskuzích. Jak již bylo zmíněno, během těchto diskuzí nejen s urozenou společností (vždyť se jí účastnil kromě hostů z řad aristokracie a duchovenstva také například chirurg Weyrauch) se rozebíraly nejrůznější aktuality, hrály se různé stolní hry, popíjela káva, ale našlo se i místo pro hudbu. Možná, že tyto „dýchánky“ nebyly tolik vzdálené prvním šlechtickým salónům, které se již v této době na území českých zemí nacházely.¹²³ Není to zcela nemožné, poněvadž osobnost Jana Antonína byla pro takovou aktivitu jako stvořená – bylo řečeno, že to byl člověk podnikavý, velmi tolerantní, zajímající se o svobodné zednářství a vědu.

Stejně negativně jako Turky vnímala jejich spojence, například Prusko, k němuž byl obzvláště kritická. Nemůžeme se jí divit. Již v jejích 18 letech začalo být Prusko vnímáno jako velmi nebezpečný a dravý soused. Bylo tomu tak díky jeho agresivní politice vůči habsburské monarchii, jež vedla hned k několika válečným konfliktům, které zasáhly i české země (vzpomeňme jen na pruský vpád do Čech a obléhání Prahy, nebo sedmiletou a bramborovou válku). Johanka měla díky svým životním zkušenostem zajisté právo stavět se vůči Prusku, jak za Fridricha II., tak i jeho nástupce Fridricha Viléma II., odmítavě. V jejích názorech je cítit silná antipatie vůči tomuto sousedu. Prusko u ní nyní nemohlo stoupnout, když se stavělo na stranu „pohanského lidu“ („*heydenische volck*“) proti „spravedlivému“ a „mírumilovnému“ císaři Leopoldovi („*gerecht friedlich keyser*“), a proto je i pruský Ewald Friedrich hrabě Hertzberg, muž, který měl na starost pruskou zahraniční politiku, posuzován jako „nelidský“ a „neslušný“ („*unmenschlich*“, „*unarthig*“).¹²⁴

Její zápisky jsou plné přání, aby si spojenci Turků, tedy Prusko, Anglie a Polsko, uvědomili svou chybu, která spočívala v podpoře pohanů, a přestali prolévat křesťanskou krev. Utěšuje se vírou v to, že je odplata nemine a že se „o jejich hanbě jednou bude v knihách psát.“¹²⁵

Leopold II. byl vůbec její oblíbenec. O něm a jeho choti Marii Ludvice, dceři španělského krále Karla III., nemluví jinak než v dobrém. Některé soudy jsme již měli možnost číst v souvislosti s řešením války proti osmanské říši. Stejně tak přeje i Marii Ludvice, „*dobré jako i křesťanské ženě*“.¹²⁶

Jakou radostí pro ní asi byla korunovace císařského páru, jež se se vši pompézností uskutečnila v Praze během měsíce září? Takovou událost si samozřejmě nemohli Johanka s Janem Antonínem nechat ujít a přesunuli se do Prahy již během léta roku 1791. Johanka bohužel neměla kvůli zranění nohy to štěstí účastnit se osobně radovánek podobných velkému stavovskému bálu uspořádanému v Nosťovicově divadle 12. září. A tak se dozvídala o většině událostí od svého manžela

¹²³ Milena LENDEROVÁ et al., *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. 2. díl. Dny všední a sváteční*, Pardubice 2005, s. 104–106.

¹²⁴ 18. a 20. února 1791, viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1477.

¹²⁵ „[...] und zur schande einmahl im büchern zu lesen sein wird Von ihm als seinem minister hertzberg, ja die gerechte strafe, als rache so vieller vergossenen unschuldiges bluth kan nicht ihnen ungestraft bleiben[...]“ Viz tamtéž.

¹²⁶ „[...]die keyserin [...] ist ein gutte, als kristliche frau [...]“ Zápisk z 1. dubna 1791. Viz tamtéž.

a dalších urozených společníků, kteří ji v rodovém paláci na Starém Městě navštěvovali. Na opery se ovšem nechávala nosit. Jestli ale na ní zanechala premiéra Mozartovy opery *La clemenza di Tito*, skutečně 6. září, dojem podobný údajnému výroku císařovi choti, nevíme.¹²⁷

Počátek roku 1792 nebyl příznivý ani pro milovaného císaře, ani pro samotnou Johanku. Ta pravděpodobně během prvních tří měsíců onemocněla a dne 26. března, tedy necelý měsíc po smrti Leopolda II., skonala na zápal plic a píchání v boku, jak praví její parte. Prozrazuje též, že rozloučení s ní proběhlo v Nových Hradech, kde byla uložena do rodinné hrobky v tamním kostele Sv. Jakuba Většího.¹²⁸ Zádušní mše za ní nechal Jan Antonín sloužit ve dnech 2. až 4. dubna 1792. Naštěstí nejen pro Johančinu duši, ale i pro pozůstalé příbuzné, byla umírající v přítomnosti kněze řádně vyzpovídána, tudíž se její duše mohla v klidu odporučit na onen svět a v dobové představě se tak splnila představa „dobré smrti“.¹²⁹

Zesnulá Marie Jana po sobě nechala testament, ve kterém rozdělila svůj „skromný majetek“ mezi své nejbližší.¹³⁰ Peněžní částku 10 000 zlatých odkázala dětem svých sourozenců. Zbytek jejího majetku byl tvořen vesměs šaty, šperky a jiným mobiliářem. S těmito věcmi pamatovala zejména na své neteře, mezi něž je rozdělila. Menšími finančními částkami obdarovala pak své věrné služebnictvo. V době sepisování svých posledních věcí, zaznamenávaných s velikou pečlivostí, jistě netušila, že i její deníky se jednou stanou velmi cenným odkazem.

Závěr

Text pojednává o denících Marie Jany (Johanky) Harbuval von Chamaré, roz. z Valdštejna. Byla urozenou ženou pocházející ze dvou významných šlechtických rodů – hrabat z Valdštejna a Pálffyů z Erdödu. Narodila se jako sedmý potomek Anně Barboře z Valdštejna, roz. Pálffyové z Erdödu, a Václavu Josefovi z Valdštejna 4. července 1722 na jejich panství Rožďalovice. O jejím dětství a dospívání bohužel nic nevíme. Jasnější obraz Johančina života se rýsuje až po jejím sňatku s hrabětem Janem Antonínem Harbuval von Chamaré, synem slezského emigranta Jana Ludvíka hraběte Harbuval von Chamaré. Ten uprchl z domovského Slezska po jeho záboru pruskými vojsky za tzv. slezských válek. Jan Ludvík zakoupil na území Českého království panství Potštejn a jeho choť Anna Barbora později panství Nové Hrady u Skutče. Na těchto statcích pak Johanka po sňatku roku 1764 (v té době jí bylo téměř 42 let, zatímco ženich oslavil 27. narozeniny) strávila zbytek svého poměrně dlouhého života (zemřela v březnu roku 1792), jenž nabyl jasnějších kontur po roz-

¹²⁷ J. PETRÁŇ, *Kalendář*, s. 155.

¹²⁸ Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1482.

¹²⁹ Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha – Litomyšl 2001.

¹³⁰ Viz SOA Zámorsk, RA Harbuval-Chamaré, sing. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1481.

boru Johančiny písemné pozůstalosti, uchovávané společně s písemnostmi celého rodu Harbuval von Chamaré ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.

Co se pramenů dochovaných po Johance týče, k dispozici jsou, kromě účetního materiálu, tři téměř kompletně dochované deníky z let 1769–1773, 1782 a 1791 (Státní oblastní archiv Zámorsk, Rodinný archiv Harbuval a Chamaré, sign. D IV 10, karton č. 42, inv. č. 1475–1477). Společně s několika málo dalšími deníky urozených žen 18. století jsou pro raný novověk jedinečným pramenem, podávajícím svědectví o životě urozené ženy. Nabízí nám pohled na všední i nevšední problémy šlechtičny, jež ona sama reflektuje v mnohem méně zkreslené podobě.

Na stránkách zachovaných Johančiných deníků jsou podrobně popsány každodenní strasti i slasti (nejen) jejího života. Rozbor těchto skutečností se stal hlavním námětem mé studie. Kromě tradiční péče o domácnost a vedení rozsáhlé korespondence (bohužel se nedochovala), stálo na každodenním programu šlechtičny přijímání hostů, rozptýlení v podobě diskuzí, četby novin, procházek nebo projížděk, ale také hry jako například biliár, tarok či lotto. Běžný je i popis aktivit jejího chotě Jana Antonína, který kromě péče o panství a plátenický podnik, věnoval množství času nejprve honbě za pokladem, ukrytým údajně ve starém hradě Potštejně, později pak pouštění balónů a chovu bource morušového. Z méně šťastných momentů jejího života je třeba zdůraznit zdravotní komplikace, kterými Johanka dlouhodobě trpěla, a proto se v její blízkosti velice často pohybovali chirurgové, kteří se jí snažili vyléčit.

Dny sváteční, na druhé straně, charakterizovaly zejména oslavy narozenin, návštěvy čítající více hostů, dále sezónní aktivity jako lovy, plesy či opery. Těchto příkladů je zaznamenáno ale žalostně málo. Narodil například od své tchyně Anny Barbory, která trávila dny návštěvami pražských aristokratických paláců a téměř každý večer byla přítomna v divadle, Janě Marii pravděpodobně více vyhovoval pobyt na venkovské rezidenci. Stejně jako všední dny, nebyly ani dny sváteční tvořeny pouze zábavou. Na stránkách deníků nalezneme i reflexi války s osmanskou říší, popis hladových let 1771–1772, ale i veselejší události – např. zmínky o korunovaci císaře Leopolda II. na českého krále v Praze v září roku 1791.

Summary:

Diaries of Maria Johanna Harbuval von Chamaré (1722-1792)

Diaries of aristocratic women who lived in the Bohemian kingdom in the 18th century are rather rare. Three diaries of Maria Johanna Harbuval von Chamaré (from years 1769-1773, 1782 and 1791) and five diaries of her mother-in-law Anna Barbora Harbuval von Chamaré (from years 1763-1771) are the oldest ones preserved for the Bohemian kingdom. The authoress tries to describe everyday life of Maria Johanna Harbuval von Chamaré (1722-1792) using this unique ego-documents and compare it with other kinds of resources connected with her life (correspondence, inventories, accounts, testament, etc.). She intends to resume all themes which Maria Johanna was writing in her diaries and private correspondence about. Among the most important points of her interest belonged her relationship with her husband Johann Anton Harbuval von Chamaré who is known for his unusual hobbies (for example searching for treasure under the old castle in Potštejn), relationship with other persons of noble origin and reflection of political events of the 18th century. Her everyday notes also inform us about her everyday activities, such as care about household and representation, accountig, travelling, typical aristocratic seasonal entertainmet (going out to theatres, balls, hunting, etc.) and everyday entertainment (visiting other noble persons, playing billiard, card games, chess, etc.). She did not spend every day being in a noble company, she was very often alone passing time with writing letters or knitting. The authoress also mentions her serious health troubles that often disabled her for taking part in many of above mentioned activities. Finally, she summarizes that Maria Johanna was an interesting personality and the example of a noble woman who was married but did not give birth to any child. Her diaries show us what a life could such a woman live. On the other hand, she might have done many other things in her lifetime. Some of other aristocratic women became meacenases, enjoyed being in company all the time, meeting other noble women. However, Maria Johanna probably prefered a quiet way of living, but it is also possible that the lack of other archive material disallows us to reveal all her life. We must not forget that her personal diaries reflect only its shorter part.

Pavla JANÁČKOVÁ